

ȘCOALA DREPTULUI ORGANIC

Aplicațiile cercurilor Centrului Robertianum de Drept Privat
al Facultății de Drept, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași

VOL. AL II-LEA

Coordonatori:

Valerius M. Ciucă, Septimiu Panainte,
Codrin Macovei, Nicoleta Rodica Dominte,
Codrin Codrea, Vlad Vieriu

Editura
Hamangiu
2019

10. *Finis vitae sed non amoris* – Cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor^[1]

Oana Munteanu

Raportat la importanța deosebită pe care legiuitorul a acordat-o în reglementarea actuală instituției cotității disponibile speciale a soțului supraviețuitor, dar și a controverselor create ca urmare a legiferării acesteia, am considerat dezirabil să ne aplecăm atenția asupra periplului sinuos pe care această instituție l-a parcurs de-a lungul timpului, conferindu-i o analiză deosebită și pe aceste considerente am decis analiza textului de lege respectând cele șapte trepte^[2] ale metodologiei școlii dreptului organic.

I. Primum dividam

Pentru a putea pătrunde în esența textului juridic, în primul rând este necesară atenta lui citire. Potrivit art. 1.090 C. civ., „(1) Liberalitățile neraportabile făcute soțului supraviețuitor, care vine la moștenire în concurs cu alți descendenți decât cei comuni lor, nu pot depăși un sfert din moștenire și nici partea descendentului care a primit cel mai puțin. (2) Dacă defunctul nu a dispus prin liberalități de diferența dintre cotitatea disponibilă stabilită potrivit art. 1.089 și cotitatea disponibilă specială, atunci această diferență revine descendenților. (3) Dispozițiile alin. (1) și (2) se aplică în mod corespunzător atunci când descendentul menționat la alin. (1) a fost dezmoștenit direct, iar de această dezmoștenire ar beneficia soțului supraviețuitor”. Rezultă așadar că în cazul în care soțul supraviețuitor vine la moștenire în concurs cu copii ai defunctului dintr-o căsătorie anterioară, acesta nu poate beneficia de liberalitățile făcute de soțul decedat decât în limita unei cotități disponibile speciale, care poate fi mai mică sau cel mult egală cu cea ordinară, limita acestei cotități speciale fiind partea copilului care a luat cel mai puțin din moștenire, dar fără a putea depăși valoric a patra parte din moștenire.

II. Secundum ponam casum

Reglementarea acestui articol consacră opțiunea legiuitorului de a conferi o protecție specială copiilor (descendenților) defunctului pe care i-a avut înainte de încheierea ultimei căsătorii, urmărind ocrotirea acestora împotriva influențelor și presiunilor pe care soțul din ultima căsătorie (mama sau tatăl vitreg) ar putea să le exercite asupra părintelui recăsătorit, determinându-l pe acesta din urmă să îi facă liberalități în detrimentul copiilor,

^[1] Prezentarea a fost susținută în ziua de 27 aprilie 2016 în cadrul Cercului de Drept civil european „Dimitrie Alexandresco” din cadrul Centrului Robertianum de Drept Privat, Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

^[2] V.M. Ciucă, C. Macovei, S. Panainte (coord.), *Școala dreptului organic*, Vol. I, Editura Junimea, Iași, 2007, pp. 12-18.

sau chiar să dispună prin testament exheredarea acestor descendenți, de care ar urma să beneficieze soțul din ultima căsătorie.

III. *Tertium historia regulae explorabo*

O primă axă a analizei comparatiste este cea verticală, pe scara istorică a evoluției regulii de drept. Reglementarea acestei instituții își are originea în dreptul roman^[3], unde căsătoriile subsecvente erau privite de legiuitor în mod nefavorabil tocmai pentru că puteau produce consecințe negative asupra copiilor dintr-o căsătorie anterioară. De aceea, romanii au stabilit că dacă soțul – care avea copii dintr-o căsătorie anterioară – se recăsătorea, nu putea să lase prin testament soțului din această nouă căsătorie decât cel mult echivalentul unei părți ce se cuvenea unui copil născut din prima căsătorie. Tot astfel, bărbatul sau femeia care se căsătoreau pierdeau, în favoarea copiilor dintr-o căsătorie anterioară, nuda proprietate asupra bunurilor primite cu orice titlu de la soțul decedat și, în plus, copiii aveau și o ipotecă legală asupra bunurilor părintelui căsătorit de-al doilea. Mai mult decât atât, a fost restrâns și dreptul de moștenire pe care mama căsătorită de-al doilea îl avea asupra averii lăsate de copiii născuți din prima căsătorie, întrucât ea nu moștenește decât uzufructul părții ce i s-ar fi cuvenit, nuda proprietate cuvenindu-se fraților și surorilor copilului decedat^[4]. Această instituție a fost preluată apoi de vechiul drept francez și reglementată în anul 1558 prin edictul cancelarului Michel de l'Hôpital^[5]. Acest act normativ împiedica liberalitățile exagerate făcute în favoarea soțului din căsătoria subsecventă și în defavoarea copiilor dintr-o căsătorie anterioară a defunctului.

IV. *Quartum comparabo*

Pe axa orizontală, voi cuprinde referințe la texte similare din alte coduri civile. Dispoziția legală cuprinsă în acest edict a devenit, cu unele modificări neesențiale, art. 1.098 din Codul civil francez:

„Si un époux remarié a fait à son second conjoint, dans les limites de l'article 1094-1, une libéralité en propriété, chacun des enfants du premier lit aura, en ce qui le concerne, sauf volonté contraire et non équivoque du disposant, la faculté de substituer à l'exécution de cette libéralité l'abandon de l'usufruit de la part de succession qu'il eût recueillie en l'absence de conjoint survivant”^[6].

^[3] Pentru amănunte, a se vedea D. Alexandrescu, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, vol. VIII, partea I, Atelierele Grafice Socex Co., București, 1916, pp. 750-751.

^[4] Fr. Deak, R. Popescu, *Tratat de drept succesoral*, vol. II, ediția a 3-a actualizată și completată, Editura Universul Juridic, București, 2014, p. 276.

^[5] Cunoscut sub numele de Edictul lui Francisc al II-lea sau *Edictul celei de-a doua căsătorii* (*L'édit de seconds nocés*).

^[6] *Dacă un soț s-a recăsătorit și i-a făcut celui de-al doilea partener, în limitele art. 1094-1, o liberalitate în deplină proprietate, fiecare dintre copiii din prima căsătorie va avea, în ceea ce îi privește și dacă nu s-a exprimat dorința contrară și neechivocă a dispunătorului, dreptul de a înlocui executarea acestei liberalități cu abandonul uzufructului corespunzător părții succesiunii la care ar fi fost îndreptățit în absența soțului supraviețuitor.*

Ceux qui auront exercé cette faculté pourront exiger que soient appliquées les dispositions de l'article 1094-3^[7].

Ulterior, a fost împrumutat și de legiuitorul român, născându-se astfel art. 939 C. civ. 1864^[8] care avea următorul conținut: „Bărbatul sau femeia care, având copii dintr-un alt maritagi, va trece în al doilea sau subsecvent maritagi, nu va putea dăruii soțului din urmă decât o parte egală cu partea legitimă a copilului ce a luat mai puțin și fără ca, nici într-un caz, donațiunea să treacă peste cuartul bunurilor”.

V. Quintum colligam

Exegeza textului impune lămurirea unor noțiuni folosite în redactarea art. 1.090 C. civ., dar și stabilirea modului în care operează instituția supusă analizei, așadar:

V.1. Noțiunea de „alți descendenți decât cei comuni lor” în sensul art. 1.090 C. civ.

Textul se referă atât la copiii dintr-o căsătorie^[9] anterioară a defunctului, cât și la cei din afara căsătoriei, precum și la copiii adoptați de către defunct, cu condiția ca data concepției (nu neapărat nașterea) copilului din afara căsătoriei (indiferent de momentul stabilirii filiației), respectiv data actului de încuviințare a adopției să fie anterioară încheierii ultimei căsătorii de către defunct^[10]. De asemenea, descendenții care intră sub incidența acestui articol nu sunt doar cei de gradul I, ci și cei din grade subsecvente, indiferent că aceștia din urmă vin la moștenire în nume propriu sau prin reprezentare.

Se admite și soluția potrivit căreia de dispozițiile art. 1.090 C. civ. pot beneficia în mod *indirect* și copiii defunctului din căsătoria subsecventă, însă numai în acele situații în care există cel puțin un copil dintr-o căsătorie anterioară (din afara căsătoriei ori din adopție)^[11]. Descendentul, în toate situațiile, trebuie să îndeplinească condițiile dreptului de moștenire legală (să aibă capacitate și vocație succesorală, să nu fie nedemn) și să nu fie renunțator, așadar să poată și să vrea să vină efectiv la moștenirea ascendentului decedat.

V.2. Liberalitățile care intră sub incidența dispozițiilor art. 1.090 C. civ.

Alineatul (1) utilizează noțiunea de *libertăți neraportabile* pentru a defini cotitatea disponibilă specială ca acea parte a moștenirii care nu se confundă cu cotitatea disponibilă

^[7] Disponibil on-line la adresa <http://www.legifrance.gouv.fr>.

^[8] Pentru controversele existente sub imperiul Codului civil de la 1864 privind aplicarea acestor prevederi legale, a se vedea Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, ediția a 2-a, Editura Universul Juridic, București, 2002, pp. 320-329, precum și doctrina și jurisprudența acolo citate.

^[9] Chiar și în ipoteza în care căsătoria a fost declarată nulă sau anulată.

^[10] A se vedea C. Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți*, Editura All Beck, București, 2005, p. 646, în privința interzicerii tratamentului discriminatoriu aplicabil copiilor aceleiași persoane, pe motiv că unii sunt născuți din căsătorie, iar alții sunt născuți din afara acesteia.

^[11] Această soluție se impune deoarece, în concurs cu soțul supraviețuitor gratificat, partea ce li se cuvine descendenților se va împărți între toți copiii, fără a deosebi după cum sunt din căsătoria anterioară sau din cea subsecventă.

ordinară, dar se cumulează cu cota de rezervă care îi revine soțului supraviețuitor. Este vorba astfel despre donațiile definitive (preciputare)^[12] și de legatele care depășesc rezerva atribuită soțului supraviețuitor.

Prin urmare, în primul caz, dacă defunctul a făcut în favoarea soțului supraviețuitor donații în timpul ultimei căsătorii sau chiar anterior căsătoriei, dacă se dovedește^[13] că perspectiva acestei căsătorii a fost cauza impulsivă și determinantă a liberalității, va fi necesară efectuarea controlului limitelor de valoare acceptată, impusă de art. 1.090 C.civ., dacă sunt îndeplinite și celelalte condiții ale textului legal^[14]. Dacă, însă, prin testamentul făcut în favoarea soțului supraviețuitor, defunctul a lăsat legate, textul își găsește aplicabilitatea, chiar dacă data testamentului este anterioară încheierii ultimei căsătorii, deoarece se poate presupune menținerea dispozițiilor testamentare favorabile sub influența soțului din această căsătorie^[15].

Soțul supraviețuitor poate fi avantajat și în mod indirect, prin exheredarea descendenților sau doar a unora dintre ei, în această ipoteză soțul supraviețuitor culege cotitatea disponibilă nu ca legatar, ci în calitate de moștenitor legal. Această dezmoștenire va produce efecte numai în limita cotității disponibile, și anume în limita cotității disponibile speciale dacă sunt îndeplinite condițiile art. 1.090 C. civ., deși nu este vorba despre un legat sau despre o donație.

V.3. Determinarea cuantumului cotității disponibile ordinare și a cotității disponibile speciale. Regimul juridic al diferenței dintre cotități

În privința modului de imputare a cotității disponibile speciale, s-a admis faptul că aceasta se va deduce din cotitatea disponibilă ordinară, nefiind posibilă cumularea acestor cotități, deoarece astfel s-ar fi adus atingere rezervei cuvenite descendenților defunctului. În doctrină și jurisprudență există concepții diferite cu privire la partea din moștenire asupra căreia se impută rezerva soțului supraviețuitor, considerându-se fie că aceasta se impută asupra cotității disponibile ordinare, fie asupra întregii moșteniri. Așadar, o parte a literaturii de specialitate^[16] consideră că rezerva soțului se va imputa asupra cotității disponibile, deoarece *nu există niciun motiv care să ne facă să credem că legiuitorul, prin acordarea unei rezerve soțului supraviețuitor, a înțeles să micșoreze rezerva descendenților sau a părinților*. În această concepție, modul de calcul ar fi următorul: se deduce mai întâi rezerva

^[12] Dacă donația este supusă raportului, urmează a fi readusă, în natură sau prin echivalent, la moștenire și, deci, reprezintă doar un avans la moștenire, potrivit D. Chirică, *Tratat de drept civil. Succesiuni și liberalități*, Editura C.H. Beck, București, 2014, p. 406.

^[13] Dacă descendenții nu vor reuși să facă dovada în privința acestei donații, soțul supraviețuitor va fi tratat ca un terț oarecare ce a fost gratificat de către defunct, această donație putând fi imputată asupra cotității disponibile ordinare în întregul său, iar nu doar asupra cotității disponibile speciale.

^[14] Trib. Suprem, Secția Civilă, decizia nr. 2143 din 27 septembrie 1984, în Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem pe anul 1984, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 89-91.

^[15] O aplicare restrictivă a textului numai în cazul testamentului cu dată ulterioară încheierii căsătoriei ar putea duce la situația în care testatorul ar putea paraliza aplicarea art. 1.090 C. civ. printr-un testament olograf antedat.

^[16] M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Editura Academiei, București, 1966, pp. 338-339; I. Popa, *Drept civil. Moșteniri și liberalități*, Editura Universul Juridic, București, 2013, pp. 134-135.

descendenților, calculată asupra întregii moșteniri, iar din ceea ce rămâne se deduce rezerva soțului supraviețuitor, restul reprezentând cotitatea disponibilă ordinară a moștenirii și din aceasta se va deduce cotitatea disponibilă specială^[17]. Într-o altă concepție, îmbrățișată de majoritatea doctrinarilor^[18], și pe care o considerăm corectă, rezerva soțului supraviețuitor se impută asupra întregii moșteniri, iar rezerva celorlalți moștenitori rezervatari se calculează asupra porțiunii din moștenire care rămâne după scăderea rezervei soțului supraviețuitor.

În ceea ce privește modalitatea de calcul a cotității disponibile speciale, de asemenea, s-au formulat diverse opinii în doctrină, dar și în jurisprudență. Într-o primă opinie^[19], se consideră că descendentului defunctului îi revine 1/2 din moștenire în calitate de moștenitor rezervatar, iar soțul supraviețuitor va primi tot 1/2 din moștenire, din care 1/4 va reprezenta cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor, iar restul de 1/4 va reprezenta cota legală la care soțul supraviețuitor are dreptul în calitate de moștenitor legal^[20]. Într-o a doua opinie^[21], operațiunea este următoarea: din masa succesorală se scade cotitatea disponibilă specială de 1/4, iar restul de 3/4 din moștenire se va împărți conform devoluțiunii legale^[22]. În sfârșit, într-o altă opinie, pe care o considerăm corectă, modul de calcul al cotității disponibile speciale propus este următorul:

În ipoteza în care soțul supraviețuitor vine în concurs cu *un singur copil dintr-o căsătorie anterioară* a defunctului și soțul supraviețuitor a fost instituit legatar: se vor stabili rezerva succesorală a soțului supraviețuitor, care este de 1/8, apoi rezerva descendenților, care este de 3/8 din moștenire, ceea ce rezultă o rezervă globală de 1/2, iar cotitatea

^[17] Acest sistem de calcul conduce la situația inadmisibilă că uneori cotitatea disponibilă specială este mai mare decât cotitatea disponibilă ordinară.

^[18] Fr. Deak, *op. cit.*, p. 354; D. Chirică, *Drept civil. Succesiuni și testamente*, Editura Rosetti, București, 2003, pp. 168-169; Fr. Deak, C. Toader, L. Stănculescu, R. Popescu, V. Stoica, *Moștenirea testamentară. Transmisiunea și împărțea moștenirii*, Editura Actami, București, 1997; pp. 81-83, I. Dogaru, V. Stănescu, M. Soreată, *Bazele dreptului civil. Vol. V. Succesiuni*, Editura C.H. Beck, București, 2009, p. 400.

^[19] M. Eliescu, *op. cit.*, p. 342-35; Trib. Suprem, Colegiul Civil, decizia nr. 25 din 8 ianuarie 1958, *Repertoriu de practică judiciară în materie civilă a Tribunalului Suprem și a altor instanțe judecătorești pe anii 1952-1969* de I. Mihuță, Al. Lesviodax, Editura Științifică, București, 1970, p. 439; Trib. Suprem, Secția Civilă, decizia nr. 15 din 4 ianuarie 1972, *Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem pe anul 1972*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1972, p. 175-177; Trib. Suprem, Secția Civilă, decizia nr. 613 din 23 martie 1988, în *Revista română de drept* nr. 3/1989, pp. 66-67.

^[20] Principala critică adusă acestei opinii constă în faptul că nu este determinată rezerva soțului supraviețuitor, ci partea sa legală, or, în cazul de față, este vorba de moștenirea testamentară și nu de devoluțiunea legală a moștenirii.

^[21] R. Petrescu, V. Scherer, Gh. Nichita, *Probleme teoretice și practice de drept civil*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1987, p. 154; C. Stătescu, *Drept civil. Contractul de transport. Drepturile de creație intelectuală. Succesiunile*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967, pp. 203-204; Trib. Suprem, Colegiul Civil, decizia nr. 1238 din 4 iunie 1955, în *Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem pe anul 1955*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. I, p. 185; Trib. Suprem, Colegiul Civil, decizia nr. 1485 din 31 decembrie 1966, în *Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem pe anul 1966*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1966, pp. 158-162 Trib. Suprem, Colegiul Civil, decizia nr. 2143 din 27 septembrie 1984, în *Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem pe anul 1984*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 90-91.

^[22] În ceea ce privește această opinie, se prevede în art. 1.090 C.civ. o cotitate disponibilă specială care poate avea limita maximă de 1/4 din moștenire, putând fi deci și mai mică.

disponibilă ordinară va fi de $1/2$ din moștenire. Dacă soțul supraviețuitor gratificat nu ar fi venit în concurs cu copilul defunctului dintr-o căsătorie anterioară, întreaga cotitate disponibilă ordinară ar fi revenit soțului supraviețuitor, ca legatar, ceea ce înseamnă că soțul supraviețuitor ar fi primit $5/8$ din moștenire, iar copilul ar fi primit doar rezerva sa de $3/8$ din moștenire. Legiuitorul, însă, nu a considerat că această modalitate corespunde interesului copilului din căsătoria anterioară a defunctului și a permis gratificarea soțului din ultima căsătorie doar în limitele unei cotate disponibile speciale. Această cotitate disponibilă nu poate depăși un sfert din moștenire (limită fixă) și nici partea copilului care a primit cel mai puțin (limită variabilă)^[23]. Așadar, pe lângă rezerva sa de $1/8$ din moștenire, soțul din ultima căsătorie mai poate beneficia de cotitatea disponibilă specială. Cum copilul din căsătoria anterioară nu poate primi mai puțin decât rezerva sa de $3/8$ din moștenire, rezultă, în acest caz, cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor va fi de $1/4$ din moștenire (deci se va raporta la limita fixă)^[24]. În situația aceasta, cotitatea disponibilă specială este mai mică decât cotitatea disponibilă ordinară, și astfel se pune întrebarea, ce se întâmplă cu diferența? Bineînțeles, defunctul poate dispune de această diferență în favoarea oricui, cu excepția soțului din ultima căsătorie. Dacă defunctul nu a dispus însă de această diferență, acea parte din moștenire urmează să fie atribuită copilului defunctului^[25]. În final, soțul supraviețuitor va primi $3/8$ din moștenire ($1/8$ rezervă + $1/4$ cotitate disponibilă specială), iar copilul va primi $5/8$ din moștenire ($3/8$ rezerva + $1/4$ diferența dintre cotitatea disponibilă ordinară și cotitatea disponibilă specială.). Această modalitate de calcul poate fi realizată cu ajutorul următorului tabel, unde „R copil” reprezintă rezerva copilului care a primit cel mai puțin, „CD teoretică” reprezintă cotitatea disponibilă teoretică și Q reprezintă quantumul moștenirii.

R copil	CD teoretică	Q
$3/8$	$1/2$	$1/4$
$3/8$	$4/8$	$2/8$

În ipoteza în care soțul supraviețuitor vine în concurs cu *doi copii ai defunctului, dintre care cel puțin unul provine dintr-o căsătorie anterioară a acestuia*, iar soțul supraviețuitor a fost instituit legatar^[26] universal, se stabilește rezerva cum am arătat anterior, în acest caz rezerva fiecărui copil fiind de $3/16$ din moștenire, rezultând o rezervă totală de $1/2$

^[23] Legea vizează ipoteza în care, datorită donațiilor primite de la defunct cu scutire de raport sau datorită dispozițiilor testamentare (legate sau dezmoșteniri directe), unii dintre descendenți primesc mai mult din moștenire decât alții. Întrucât cotitatea disponibilă specială nu poate depăși partea descendentului care a primit mai puțin, ea se raportează la această parte.

^[24] G.C. Frențiu, *Comentariile Codului civil*, Editura Hamangiu, București, 2013, pp. 207-208; D. Macovei, I.E. Cadariu, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Junimea, Iași, 2005, p. 188.

^[25] Această limitare a liberalităților defunctului făcute în favoarea soțului supraviețuitor nu implică, însă, crearea unei rezerve speciale în favoarea descendenților, corelativă cotatei disponibile speciale, pentru că dacă legiuitorul ar fi dorit astfel, ar fi prevăzut această rezervă în mod expres.

^[26] Doar libertățile neraportabile trebuie să se încadreze în cele două limite prevăzute de lege, la stabilirea cotatei disponibile speciale nu se va lua în calcul rezerva cuvenită soțului supraviețuitor, care va reveni acestuia în mod imperativ, separat de ceea ce a primit sau, după caz, primește prin liberalități (donații neraportabile și/sau legate).

din moștenire. Prin urmare, va rămâne un rest de $1/2$ care ar trebui acordat soțului supraviețuitor, această valoare va fi comparată cu $1/4$ – limită fixă și cu $3/16$ – rezerva fiecărui copil și decidem că îi mai putem acorda soțului, cu titlu de cotitate disponibilă specială, încă $3/16$ din succesiune, deci soțul va primi $5/16$ din succesiune, iar restul de cotitate disponibilă ordinară de $5/16$ va fi împărțit în mod egal între descendenți^[27].

Dacă *de cuius* are trei copii, dintre care unul dintr-o căsătorie anterioară, și îi lasă prin legat întreaga moștenire soției supraviețuitoare, se calculează mai întâi rezervele moștenitorilor, soțul primind $1/8$, fiecare copil $1/8$, rezultând o rezervă totală de $1/2$ din moștenire, de unde deducem că rămâne $1/2$ de acordat soțului supraviețuitor. Se compară această valoare cu $1/4$ – limita fixă și cu $1/8$ – rezerva fiecărui copil și reiese că se va putea acorda soțului supraviețuitor, cu titlu de cotitate disponibilă specială, încă $1/8$ din succesiune. Așadar, soțul va primi $2/8$ din succesiune, iar restul de cotitate disponibilă ordinară de $3/8$ va fi împărțit în mod egal de descendenți.

V.4. Sancțiunea depășirii cotității disponibile speciale și a disimulării liberalităților în favoarea soțului supraviețuitor prin acte oneroase sau prin persoane interpuse

Noul Cod civil nu prevede expres în art. 1.090 o sancțiune specială în cazul încălcării limitelor în care *de cuius* poate face donații sau dispoziții testamentare în favoarea soțului supraviețuitor care concurează cu descendenții dintr-o căsătorie anterioară sau din afara căsătoriei ori din adopție. Astfel fiind, se va aplica sancțiunea prevăzută pentru depășirea cotității disponibile ordinare: reducțiunea (reducerea) liberalităților excesive în limitele cotității disponibile speciale, prevăzută în art. 1.092 C. civ.

Dreptul de a cere reducțiunea liberalităților care depășesc cotitatea disponibilă specială aparține numai copiilor în favoarea cărora s-a instituit această cotitate disponibilă. Așadar, numai copiii dintr-o căsătorie anterioară ultimei căsătorii a defunctului, care vin efectiv la moștenire, vor avea calitatea de a invoca dispozițiile art. 1.090 C. civ. Deși acțiunea poate profita indirect și altor persoane, cum sunt copiii din ultima căsătorie a defunctului (căci în cadrul moștenirii legale ei au drepturi egale), beneficiarii unui legat conjunctiv alături de soțul supraviețuitor (care, în limitele cotității disponibile ordinare a moștenirii pot culege partea pe care nu o poate primi soțul supraviețuitor) sau legatarii (care pot beneficia de reducțiunea donației făcute în favoarea soțului supraviețuitor cu depășirea cotității disponibile speciale), acestea nu pot introduce niciodată acțiunea în reducere^[28]. Aceștia pot beneficia însă de reducțiunea liberalității care a depășit cotitatea disponibilă specială,

^[27] Pentru opinia potrivit cu care în cazul concursului cu doi descendenți ai defunctului (dintre care cel puțin unul provine dintr-o căsătorie anterioară a defunctului) cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor ar fi de $1/4$ din moștenire, a se vedea: Fr. Deak, *op. cit.*, pp. 282-284; M.D. Bocșan, *Practică testamentară. Jurisprudența română 1865-2001*, Editura Rosetti, București, 2002, p. 97.

^[28] D. Alexandresco, *op. cit.*, IV, p. 761; C. Hamangiu, I. Rossetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, *Tratat de drept civil român*, vol. III, Editura All, București, 1998, p. 731; M. Eliescu, *op. cit.*, p. 341; Trib. Suprem, Secția Civilă, decizia nr. 2154 din 14 noiembrie 1972, în I. Mihuță, Al. Lesviodax, *Repertoriu de practică judiciară în materie civilă a Tribunalului Suprem și a altor instanțe judecătorești pe anii 1969-1975*, Ed. Științifică, București, 1976, p. 208.

solicitată de copiii din căsătoria anterioară, deoarece pot să culeagă o parte din cota ce reprezintă diferența dintre cotitatea disponibilă ordinară și cotitatea disponibilă specială^[29].

Reducțiunea nu afectează actul de liberalitate din punctul de vedere al validității acestuia, ci, în principiu, numai îl amputează, îl lipsește de efecte parțial în măsura în care depășește cotitatea disponibilă specială – în această situație –, în rest rămânând valabil și eficient. Dacă o liberalitate încalcă însă în întregul ei o cotitate disponibilă, cum se întâmplă, de exemplu, atunci când defunctul a făcut în timpul vieții donații care au consumat întreaga cotitate disponibilă, legatele, care conform art. 1.096 alin. (1) C. civ., se reduc înaintea donațiilor, rămân fără efecte în întregul lor^[30].

Dacă *de cuius* a făcut liberalități nu numai în favoarea soțului din ultima căsătorie, ci și altor persoane, cu prilejul reducăunii se va avea în vedere ca liberalitățile făcute în favoarea soțului din ultima căsătorie să nu depășească cotitatea disponibilă specială și, împreună cu cele făcute în favoarea altor persoane, să nu depășească cotitatea disponibilă ordinară. Prin excepție însă se va aplica și sancțiunea nulității când încălcarea cotității disponibile speciale s-a realizat prin donații deghizate sau prin persoane interpuse (adică prin acte juridice simulate)^[31], întrucât se prezumă că au fost făcute pentru fraudarea drepturilor succesoriale ale copiilor defunctului din căsătoria anterioară. S-a precizat chiar că sancțiunea nulității operează și în ipoteza în care, valoric, aceste acte juridice se încadrează în limita cotității disponibile speciale, întrucât ele ar fi determinate de intenția de fraudare^[32].

Acțiunea în constatarea nulității poate fi intentată de orice descendent al defunctului care vine la moștenire, el trebuind să dovedească faptul deghizării sau interpunerii de persoană, care se poate face cu orice mijloc de probă. Întrucât o atare dovadă poate fi adesea destul de anevoioasă, art. 1.033 alin. (2) C. civ. prezumă că sunt persoane interpuse, până la proba contrară, „(...) orice rudă a donatorului la a cărei moștenire acesta ar avea vocație în momentul donației și care nu a rezultat din căsătoria cu donatorul”. Presumpția este una absolută (*iuris et de iure*) astfel că nu poate fi combătută cu niciun mijloc de probă.

VI. *Sextum opponam et quaestio*

Al șaselea pas presupune cercetarea operativității articolului supus analizei, dar și a posibilelor obiecțiuni la raționamentul implicat de text.

VI.1. *Pro auctoritas*

Majoritatea covârșitoare a doctrinei a arătat că art. 1.090 C.civ. își are justificarea în voința legiuitorului de a îi proteja pe descendenții din altă căsătorie a defunctului de eventualele presiuni și influențe ale soțului din căsătoria subsecventă, presiuni și influențe

^[29] Fr. Deak, *op. cit.*, pp. 286-287.

^[30] D. Chirică, *op. cit.*, pp. 408-409.

^[31] Sancțiunea nulității privește însă numai donațiile deghizate sau făcute prin interpunere de persoane, iar nu și pe cele indirecte, cum, de pildă, este renunțarea unui soț colegatar la un legat în favoarea celui alt soț colegatar, întrucât astfel de acte juridice nu conțin niciun element secret.

^[32] Al. Bacaci, G. Comăniță, *Drept civil. Succesiunile*, Editura Universul Juridic, București, 2013, p. 166; Tr. Ionașcu, *Curs de drept civil. Succesiuni și liberalități*, Institutul de Arte Grafice Tătărași, Iași, 1928, pp. 350-352.

care îl puteau determina pe *de cuius* să îl gratifice sau să îl instituie legatar pe soțul supraviețuitor în defavoarea descendenților din căsătoria anterioară sau chiar să dispună prin testament exheredarea acestor descendenți, de care ar urma să beneficieze soțul din a doua căsătorie^[33]. Totodată, s-a arătat că bunurile dobândite de soțul supraviețuitor prin liberalitățile făcute în favoarea acestuia ar fi fost definitiv pierdute pentru copiii din altă căsătorie a defunctului^[34]. Deoarece liberalitatea în cauză poate fi chiar consecința a unei anumite adversități față de copilul din căsătoria anterioară (copilul nefiind, poate de acord, cu noua legătură realizată de tatăl sau mama sa), este pe deplin justificat scopul acestei instituții, adică limitarea posibilității defunctului de a dispune prin liberalități neraportabile, soțul supraviețuitor nefiind astfel un moștenitor rezervatar favorizat, privilegiat^[35].

VI.2. *Contra auctoritas*

Unii autori au considerat reglementarea cuprinsă la art. 1.090 C.civ. drept vetustă, necorespunzătoare exigențelor actuale și nemaigăsindu-și justificare, deoarece copiii, indiferent de căsătoria din care provin sau chiar dacă sunt din afara căsătoriei, sunt protejați suficient de rezerva succesorală împotriva liberalităților excesive făcute de părintele lor.

Așadar, dacă în ceea ce privește concursul soțului supraviețuitor cu până la maximum trei copii dintr-o căsătorie anterioară nu se ridică probleme speciale, nu același lucru îl putem spune în cazul în care acesta vine în concurs cu patru sau mai mulți copii. Astfel, în lumina dispozițiilor art. 1.090 alin. (1) C. civ., soțul supraviețuitor va primi cu titlu de rezervă și cotatea disponibilă specială, mai puțin decât cota de moștenire legală de 1/4 pe care ar fi primit-o dacă nu ar fi fost gratificat. Prin urmare, în cazul examinat, soțul supraviețuitor va primi rezerva de 1/8 + mai puțin de 1/8, deoarece rezerva copiilor fiind de 3/8 din moștenire și fiind împărțită la patru sau mai mulți copii, rezultă o cotă-parte mai mică de 1/8 pentru fiecare dintre aceștia, astfel încât cu titlu de cotate disponibilă specială soțul supraviețuitor nu ar putea primi mai mult decât atât, în vreme ce de restul cotității disponibile – de aproape jumătate din moștenire – ar putea beneficia oricine, afară de soțul supraviețuitor^[36]. Din perspectivă morală, juridică, etică, logică etc., astăzi sunt greu de justificat dispozițiile art. 1.090 C.civ. care lasă libertatea deplină soțului despre a cărui moștenire este vorba de a dispune prin liberalități în favoarea oricui, afară de soțul său, de întreaga cotate disponibilă a moștenirii, numai liberalitățile făcute acestuia fiind încorsetate în limitele unei cotități disponibile speciale. Dacă nu ar fi căsătorit cu defunctul, soțul supraviețuitor ar putea beneficia de întreaga cotate disponibilă de 1/2 din moștenire, pe când dacă este căsătorit nu poate beneficia decât de cel mult 1/4 din moștenire – rezervatar fiind –, ceea ce demonstrează fără dubiu caracterul inechitabil

^[33] G.C. Frențiu, *Comentariile Codului civil: liberalitățile, testamentul, rezerva succesorală, reducțiunea liberalităților excesive*, Editura Hamangiu, București, 2013, pp. 203-204.

^[34] E. Stanciu, *Drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor*, Editura Hamangiu, București, 2008, pp. 18-20.

^[35] R. Popescu, *Moștenirea – partea a 2-a a Conferinței INM Noul Cod civil*, București, 8 septembrie 2011, disponibilă on-line la adresa <http://www.inm-lex.ro/NCC/video1.html>.

^[36] D. Chirică, *op. cit.*, p. 407.

al textului de lege, fiind în contradicție cu dispozițiile art. 14 din Convenția europeană a drepturilor omului^[37] care interzic discriminarea.

Inconsecvența acestui articol este reliefată și de consecința ipotezei în care *de cuius* nu a dispus prin liberalități de diferența dintre cotitatea disponibilă stabilită potrivit art. 1.090 alin. (1) C. civ. și cotitatea disponibilă specială, textul de lege statuând că de această diferență se vor bucura descendenții defunctului. Or, în ipoteza în care *de cuius* a dezmoștenit unul dintre descendenți și a instituit liberalități în favoarea soțului supraviețuitor, este contra voinței acestuia ca de restul dintre cotități să se bucure tot descendenții, deci chiar și cel dezmoștenit.

Nu în ultimul rând, când soțul supraviețuitor vine în concurs cu descendenții defunctului și printre aceștia este cel puțin un descendent din altă căsătorie a defunctului, se stabilește mai întâi cotitatea disponibilă specială, care se scade din cotitatea disponibilă ordinară, iar ceea ce rămâne se împarte între descendenți potrivit regulilor generale. Or, acceptând acest mod de calcul, este posibil ca dispozițiile art. 1.090 C.civ. să protejeze drepturile soțului supraviețuitor în defavoarea descendenților. Astfel, dacă potrivit regulilor generale de reducere a liberalităților excesive, legatul sau donația făcută soțului supraviețuitor ar fi urmat să fie supuse reducerii în totalitate, întrucât existau donații cu dată mai veche făcute în favoarea descendenților, aplicarea art. 1.090 C.civ. ar fi condus la reducerea doar în parte a liberalităților făcute soțului supraviețuitor, respectiv în limitele art. 1.090 C.civ., fapt care în mod evident îi dezavantajează pe descendenți^[38].

VII. Septimum queram, brocardum et de lege ferenda

Contradicțiile semnalate mai sus între dispozițiile art. 1.090 C. civ. și alte dispoziții legale impun dacă nu abrogarea prezentului articol, atunci stabilirea unor criterii clare și fără posibilitate de interpretare, pe baza cărora să se poate stabili preferința unui text față de altul, respectiv aplicarea cu prioritate a art. 1.090 alin. (2) C. civ. față de art. 964 alin. (2) C. civ.^[39] sau vice versa. Mai exact, în lipsă de legatari care să culeagă diferența dintre cotitatea disponibilă ordinară și cotitatea disponibilă specială, vor avea prioritate fie descendenții defunctului, așa cum se statuează în art. 1.090 alin. (2) C. civ., fie rudele din clasa subsecventă, conform art. 964 alin. (2) C. civ.

^[37] Convenția din 4 noiembrie 1950 pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, amendată prin Protocoalele nr. 3, 5 și 8 și completată prin Protocolul nr. 2, semnată la Roma. Conform art. 14: „Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație”.

^[38] E. Stanciu, *op. cit.*, pp. 44-45.

^[39] Conform art. 964 alin. (2) C.civ.: „dacă în urma dezmoștenirii rudele defunctului din clasa cea mai apropiată nu pot culege moștenirea, atunci partea rămasă se atribuie rudelor din clasa subsecventă care îndeplinesc condițiile pentru a moșteni”.